

La llum a la Seu. Problemàtica històrica

Concepció Bauçà de Mirabò Gralla
Grup de Conservació del Patrimoni Artístic Religiós (UIB)

“Y si [...] aixeques els ulls cap amunt, atreta la teva mirada per una rojenca claror que'l crida, y veus una inmensíssima randa de pedra y color penjada a mitg camí del cel y que quasi no s'ovira sinó entre boires y polsines, pensa y considera que aquella claror, aquella rojenca randa, que aquell forat, és la claraboya, el rosetó, l'*ull de bou* més gran del món; forat sens parell en cap més obra aixecada per mans humanes.”¹

Introducció. Objectius i estat de la qüestió

“Catedral de la llum” és un dels lemes que ostenta avui la Seu de Mallorca, arrelada en una mediterraneïtat que impregna part dels seus trets identitaris. En realitat, però, es tracta d'una consideració relativament recent. Les següents pàgines pretenen recollir i ampliar el coneixement sobre el patrimoni vitraller de la Seu avui desaparegut, alhora que tracten d'introduir la percepció de l'interior del temple que en cada època propiciaren l'obertura o el tancament de vidrieres i rosasses, les seves restauracions i reformes. En definitiva, es tracta de profunditzar en la història lumínica de la Seu mallorquina des dels orígens fins al segle XIX, just abans que les vidrieres contemporànies inauguessin la visió actual del monument.²

¹ Rubió i Bellver, J. (1907). “La ‘Seu’ de Mallorca”, a *Diario de Mallorca*, 18 gener 1906. Transcrit per Gambús Saiz, M. (2012) “Els reis de Mallorca en la reforma litúrgica de la Catedral de Mallorca. 1904-1905” A M. Gambús Saiz i P. Fullana Puigserver (coords.), *Jaume II i la Catedral de Mallorca*. Palma: Capítol Catedral de Mallorca, pàg. 197.

² La present investigació s'emmarca en el projecte del pla nacional de I+D+I finançat pel *Ministerio de Economía y Competitividad*, atorgat per la *Subdirección General de Proyectos de Investigación*, amb el títol: “Metodología protocolos de intervención en planes de documentación, restauración, conservación preventiva y divulgación. Antoni Gaudí y Catedral de Mallorca (MPIPDRCPDAGCM)”.

L'estudi de la llum constitueix un tema complex. Des de la seva reivindicació simbòlica propugnada per O. von Simson o G. Duby,³ els estudis historicoartístics centrats en el gòtic, en edificis o en peces concretes, les anàlisis iconogràfiques i les aportacions de tipus tècnic que caracteritzen els vidres o les particularitats lumíniques dels interiors, tot plegat conforma un panorama bibliogràfic de cada pic més divers. El tema però, segueix evidenciant nombroses dificultats i llacunes que es multipliquen en el context mallorquí, derivades de les escasses fonts documentals existents, de la pèrdua de les vidrieres documentades i de les poques restes arqueològiques localitzades.

La Seu resultà el millor destí imaginable per als primers i més destacats exemplars de vidre pla que s'han documentat en època gòtica. De fet al segle XIX fou inclosa, encara que un tant injustificadament, amb altres catedrals de gran riquesa vitrallera.⁴ Després de perdre's, però, totes les vidrieres anteriors a aquesta centúria, fins el moment pocs estudis hi han profunditzat. A aquest respecte, cal recordar les primeres reflexions que en féu l'arquitecte J. Rubió i Bellver,⁵ els estudis històrics i historicoartístics que reconstruint èpoques concretes de l'evolució edilícia del temple han datat moltes de les peces documentades⁶ i algunes monografies dedicades al tema.⁷ Recentment s'han afegit aportacions essencials en el context de la història del vidre a Mallorca, com les de M. A. Capellà, que constitueixen la referència més important de la present investigació⁸ i algunes citacions de la Seu en estudis tècnics sobre il·lumina-

³ Simson, O. v. (1980). *La catedral gòtica. Los orígenes de la arquitectura gótica y el concepto medieval del orden*, Madrid: Alianza; Duby, G. (1993). *La época de las catedrales. Arte y sociedad, 980-1420*. Madrid: Cátedra, (1a ed. 1976).

⁴ “[...] estando a la vista de todos, nacionales y extranjeros, primero las grandiosas obras de vidrieras que durante siete siglos se admiraron en las antiguas basílicas y catedrales de Palma, Burgos, Santiago, Leon, Toledo y Sevilla [...]”. Rico y Sinobas, M. (1873) *Historia del trabajo del vidrio y sus artífices en España*, Madrid: M. Rivadeneyra, pàg. 5.

⁵ Rubió i Bellver, J. (1912). *Conferencia acerca de los conceptos orgánicos, mecánicos y constructivos de la catedral de Mallorca*. Barcelona: J. Batra Laborde; (1923) *Algunes observacions sobre la Seu de Mallorca*. Palma: Imprenta Catòlica Vda. de S. Pizà.

⁶ Durliat, M. (1989) *L'art en el regne de Mallorca*. Mallorca: Moll, (1a ed. 1964), pàg. 126-142; Pascual Bennàsar, A. (coord.) (1995). *La Seu de Mallorca*, Palma: J. J. De Olañeta ed.; Sastre Moll, J. (1994). *El primer llibre de fàbrica i sagristia de la Seu de Mallorca 1327 a 1345*. Palma: Capítol de la Seu; (2007). *La Seu de Mallorca. La prelatura del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*. Palma: Consell de Mallorca; Domenge i Mesquida, J. (1997). *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*. Palma: Institut d'Estudis Balearics.

⁷ Sagristà, E. (1929). *La Catedral. Contribución al estudio de su iluminación*; Matheu Mulet, P. A. (1959). *Mallorca, catedral de la luz*. Palma: Atlante; Tous, Ll. i Coll, B. (1993). *Vitrales de la Catedral de Mallorca*. Palma: Rotary Club.

⁸ Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca entre els segles XIV i XVIII*. Tesi doctoral Dep. Ciències Històriques i Teoria de les Arts (UIB), pàg. 344-346; (2011) i especialment “L'activitat de vitrallers i vidriers de buf a l'arquitectura gòtica. Relacions i influències a la Ciutat de Mallorca”, *BSAL* 67, 137-157. Cal destacar també Bernat, M. i Serra, J. (1992). “El forn de vidre del carrer de Can Burgos. Nòrdules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca”. *BSAL*, 48, 91-114; Rosselló Vaquer, R. i Bover Pujol, J. (1997). “Els vidriers de Mallorca. Segles XIV-XVI”. A G. Rosselló Bordoy (coord.). *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània*. Palma: Ideb, pàg. 503; (1997) “Els vidriers a Mallorca. Segles XIV-XVI. Segona part”, *BSAL*, 53, 409-416; Giménez Raurell, M. C. (1996). *El vidre bufat a Mallorca*. Palma: Institut Balear de Disseny.

ció gòtica.⁹ Amb tot, l'estat de la qüestió revela encara no poques incògnites enmig d'un interès lògicament dominat per les èpoques medieval i contemporània. Tenint en compte l'extensa cronologia de la fàbrica catedralícia, val la pena ampliar el marc cronològic analitzat i inserir el tema dels vitralls en l'evolució constructiva de l'edifici, que avui en dia resta per fer en part.¹⁰ En aquest context la recerca i la interpretació documental, així com la lectura del monument, són les millors eines per tal d'intentar una primera aproximació a l'evolució lumínica del temple, des de la història de l'art.

A la ja considerable informació publicada sobre la Seu, s'hi afegeix ara una recerca centrada en el tema lumínic, a partir dels llibres de fàbrica i les actes capitulars conservades a l'Arxiu Capitular de Mallorca. Vidrieres i rosasses resulten elements cars de la dotació interior de la catedral, no sols per les particularitats del llenguatge artístic, sinó també per les condicions de l'entorn mallorquí, no sempre capaç d'abastir-ne. De fet escassegen les obres noves i les fan uns mestres que, controlant el procés de fabricació, deixen pocs rastres, mentre les reparacions resulten més freqüents a l'arxiu. A falta de traces i contractes, les notícies que daten la realització de les peces, n'adjudiquen els preus i fins i tot les autories resulten fonamentals però telegràfiques i aporten poca o nul·la informació sobre detalls tècnics i iconogràfics. El següent pas és la interpretació de la documentació un pic transcrita, ordenada i sistematitzada en una base de dades que comprèn els segles XIV-XIX. Cal advertir que aquesta investigació es realitza a partir de cales i no és exhaustiva a causa de l'ingent volum de documentació existent. Amb tot, els resultats permeten enriquir el tema lumínic en el context arquitectònic de la Catedral.

Finalment l'edifici es configura com una altra font d'investigació, malgrat que la Seu mallorquina no conservi les vidrieres originals. Atès que les existents pertanyen a l'època contemporània com a resultat de nombroses reformes, la reflexió s'ha de circumscriure a l'arquitectura i no als vitralls.

⁹ Mark, R. (1990). *Light, Wind, and Structure: The mystery of the Master Builders*. Cambridge-Massachusetts: The MIT Press, pàg. 46; Medina del Río, J. M.: (2013). *La luz natural como generadora del espacio arquitectónico de la catedral gòtica*. Tesis doctoral. Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Madrid (UPM), pàg. 644-657. Com a aportació fonamental cal destacar en aquest apartat l'estudi lumínic inèdit que realitzà sobre la Catedral de Mallorca l'arquitecte Giorgio della Longa el 2010.

¹⁰ Afortunadament no és així en l'època medieval. En aquest sentit aquesta investigació pren com a referència l'estudi documental de l'edifici gòtic aportat per J. Domenge i els llibres de fàbrica publicats per J. Sastre, que constitueixen les aportacions més recents sobre el tema. Vegeu bibliografia.

Els inicis. Un conjunt desconegut de vidrieres gòtiques

El cap de l'església, anomenat en la documentació "cap nou", està protagonitzat en el nivell més elevat per la capella de la Trinitat (1306-1311). Fou un dels espais amb més rellevància de la Seu, mausoleu reial i punt focal enlairat, dotat de set finestrals que erigien la llum com a protagonista. D'aquests, els tres centrals, que formen pràcticament un mur continu de vidrieres, constitueixen el punt àlgid de l'eix longitudinal del temple, mentre els quatre laterals en espitllera mitiguen l'excés de llum. Cal recordar que la capella està orientada en direcció a l'est, com és habitual en les catedrals gòtiques, però amb una desviació de vint graus cap al sud, que aporta més sol. L'espai requeriria el màxim esment en els vidres, que havien de ser suficientment pulcres i nítids per a reflectir l'ambient desitjat i alhora prou gruixats per resistir els efectes atmosfèrics i no enlluernar l'interior.¹¹ El 1329 es documenta la considerable suma de cent setanta-dues lliures per l'obra "en la capeyla del senyor rei en Jacme de bona memoria, qui es en lo cap de la sgleya de la Seu, so es en los vedrials a fer a les finestres de dita capeyla, so es en compra de vidre e mans de maestres e en compra de stany e de plom e en diverses altres messions".¹²

Com és sabut el vitraller italià Matteo di Giovanni col·locà les peces el 1330, després d'una vintena d'anys que la capella estava en ús. L'autor fou documentat per M. Durliat en relació amb la Trinitat, i es posà en relació amb altres fàbriques mallorquines. La seva figura i influència sobre els artífexs locals i en concret sobre l'artista Francesc Comes posà l'accent sobre el paper de pintors i vitrallers en el treball del vidre.¹³

Llavors la fabricació de vidre estava prohibida a Mallorca i no hi havia professionals especialitzats en aquest tipus d'obres. La procedència sienesa de l'artista s'emmarcà en el si dels itineraris tradicionals dels vitrallers de l'època i de la influència italiana afavorida per la dinastia privativa, enmig d'una ciutat de Mallorques en plena febre constructiva i falta d'artesans.¹⁴ Per V. Nieto l'episodi mallorquí de Matteo di Giovanni representà l'avançada de les

¹¹ Tal com especifica el contracte de Matteo di Giovanni per a una vidriera de la capçalera de Sant Domingo. Llompart, G. (1980). *La pintura medieval mallorquina*, t. IV. Palma: Luis Ripoll, pàg. 116.

¹² Durliat, M. (1989). *L'art en el regne [...]*, pàg. 129, 275; Rosselló Vaquer, R. i Bover Pujol, J. (1997). "Els vidriers [...]", pàg. 501; Domenge i Mesquida, J. (1997). *L'obra de la Seu [...]*, pàg. 134.

¹³ Aguiló, E. de K. (1905). "Vidrier Francesc Comes", *BSAL*, 11, 32; Llompart, G. (1980). *La pintura medieval [...]* t. I, pàg. 59-60; Bazzocchi, F. (2012). *Las vidrieras góticas mediterráneas: composición química, técnica y estilo. El caso concreto de Barcelona y Siena en el siglo XIV*. Tesi doctoral. Dep. d'Història de l'Art. Facultat de Geografia i Història, (UB), TDX: www.tinyurl.com/on3vck9, pàg. 41; Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca [...]*, pàg. 327-328.

¹⁴ Llompart, G. (1998). "Mallorca, cap de creus". A DDAA, *Mallorca Gòtica*. Palma: MNAC-Govern Balear, pàg. 13-20; Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca [...]*, pàg. 322-326.

tendències artístiques italianes a Espanya, que es materialitzà abans i tot que la pintura.¹⁵

El fet que el seu treball coincideixi amb el retorn a Mallorca del bisbe Ponç de Gualba, desterrat a Mallorca per Jaume II i promotor de les vidrieres de l'absis de la catedral de Barcelona (1317-1334), s'ha relacionat amb la difusió de les corrents italianes a Catalunya.¹⁶ Sigui com sigui, establir una hipòtesi sobre la temàtica que presidí els vitralls citats és del tot aventurat, encara que els tres majors pel nombre i l'advocació que presideix la capella, pròpia de la família reial, pogueren tenir relació amb la Trinitat. La gran superfície que ocupen i la tècnica pròpia de l'època, amb la paleta de colors fosca i els vidres translúcids, generaren segurament la llum transcendent gòtica¹⁷ i la concepció figurada de l'espai que requerí un lloc tan simbòlic.

Connectada amb la Trinitat s'aixecà la capella reial entre 1314 i 1327 d'acord amb les estructures constructives dominants al Rosselló i Mallorca.¹⁸ Aquesta resolgué el considerable augment d'altura de les voltes respecte de la petita capella de la Trinitat mitjançant una rosassa. El dit mecanisme es convertiria en un dels paradigmes de la Seu, utilitzat amb una freqüència inusual. La major alçada de les voltes permeté obrir vuit finestres de més de catorze metres d'alt.

Poc se sap sobre la rosassa datada el 1329 i realitzada de nou per Matteo di Giovanni.¹⁹ Malgrat tot, l'oli d'Antoni Ribas titulat *Interior de la Catedral de Mallorca* i datat entorn de 1869 la mostra tenyida de grocs, vermells i blaus, reflectint alguns dels colors més freqüents de la vidrieria gòtica, amb una densitat encaminada a obtenir elevats nivells de filtrat i control de la llum. Les finestres apareixen tapiades.

Tornant al quatre-cents, i després del període documentat de l'italià el 1334, apareix la compra de "[...] tres cristayl crosses rodons los quals compre a raón de XVI s. VIII d. cascun ab consentiment del senyor bisbe... 2 ll. 10

¹⁵ Nieto Alcaide, V. (2013). "La vidriera medieval. Inercia y renovación figurativa". A <http://tinyurl.com/l56e9qz> [consulta 10 nov. 2013].

¹⁶ Cañellas, S. (2008). "Les primeres grans sèries gòtiques. Els vitralls". A *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'objecte*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, pàg. 230, 232.

¹⁷ Duby, G. (1993). *La época [...]*, pàg. 105-107; Nieto Alcaide, V. (1993). *La luz, símbolo y sistema visual*, Madrid: Cátedra, pàg. 34.

¹⁸ Domenge i Mesquida, J. (1997). *L'obra de la Seu [...]*, pàg. 139.

¹⁹ Pareix que hi ha certa identificació entre el cost que s'adjudicava a les vidrieres de la Trinitat i a la dita rosassa a partir de la notícia d'Álvaro Campaner y Fuertes en el seu *Cronicón Mayoricense* editat el 1881. Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca [...]*, pàg. 324; (2011). "L'activitat de vitrallers [...]", 141.

s”,²⁰ però no se n’especifica la destinació. En la tercera i quarta dècades del segle XIV es devien construir les capelles absidals de les naus laterals. El salt existent entre l’alçada de la capella reial i la nau central fou resolta de nou amb el recurs de la rosassa, sense que es pugui atribuir documentalment la idea al destacat mestre Pere Mates, obrer major de la Seu fins a 1358, o amb més probabilitat a Jaume Mates, el mestre major que el succeí, en un període poc conegut, en el qual es modificà el primer pla d’una nau en favor del definitiu amb tres naus.²¹

El dotze de desembre de 1368 “Francesch Sacoma mastre de les vedrieres” i la seva dona demanaven al bisbe i al Capítol vint-i-cinc lliures prestades per encarar l’embargament pel deute de dues caixes plenes de vidre de vidrieres. Segons P. Piferrer fou per deslliurar-se d’una execució. A falta de diners de la fàbrica el pagament fou fet pel canonge obrer “Berthomeu Pugdauluch”.²² “Francesc Sacoma”, “Socoma” o “Comes” pintor, ja era considerat per M. Rico al segle XIX un dels primers vitrallers coneguts d’Espanya²³ i fou identificat per G. Llompart com un dels ajudants o aprenents de Matteo di Giovanni durant la seva estada a Mallorca.²⁴ Pareix que exercí com a mestre de vidrieres de la Catedral entre 1365 i 1368,²⁵ malgrat que Rico ho allargui fins a 1380. Se li ha documentat la compra de materials a comerciants de Montpeller i d’Avinyó, entre els quals hi havia tres quintars de vidre vermell d’Alemanya i dos de groc, que es portarien des de Montpeller. Aquestes adquisicions foren explicades per M. A. Capellà en el sentit que el desconeixement de la tècnica del vidre pla i la impossibilitat d’adquirir-lo a Mallorca l’obligà a importar-lo de fora, com era habitual, realitzant després l’artista les tasques pròpies d’un mestre vitraller. Apuntava la possibilitat que Comes intervingués en les vidrieres o la rosassa de la capella reial o dels absis laterals, inclinant-se per la darrera, atès el contracte que signà per a la rosassa del temple de Sant

²⁰ Extreta del primer llibre de fàbrica (1327-1345) i transcrit per Sastre, J. (1994). *El primer llibre de fàbrica [...]*, pàg. 84.

²¹ Llompart, G. (1973). “Pere Mates, un constructor y escultor trecentista en la ‘Ciutat de Mallorques’”, *BSAL*, 34, 91-118; Domenge i Mesquida, J. (1997). *L’obra de la Seu [...]*, pàg. 141, 144.

²² Piferrer, P. i Quadrado, J. M. (1888). *España, sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia. Islas Baleares*. Barcelona, pàg. 762. Per al pagament, vegeu Arxiu Capítular de Mallorca (ACM), FA 1703, Llibre de fàbrica 1369, f. 23r-23v. Transcrit per Sastre Moll, J. (1993). “Canteros, picapedreros y escultores en la Seo de Mallorca y el Proceso Constructivo (Siglo XIV)”, *BSAL*, 49, 84.

²³ M. Rico l’incloué com l’únic artífex mallorquí en la seva nòmina de vidriers espanyols, citant-lo com a “maestro de vidrieras de la catedral de aquella isla, que en aquel tiempo y antes de cerrarlas con mampostería, debieron ser difíciles de poderse conservar y componer” Rico y Sinobas, M. (1873) *Historia del trabajo [...]*, pàg. 35, 22.

²⁴ Llompart, G. (1980). *La pintura medieval*, pàg. 59-60.

²⁵ Sobre la problemàtica del personatge i la identificació del Francesc Comes vidrier amb el pintor de finals del XIV, vegeu Sabater Rebassa, T. (2002). *La pintura mallorquina del segle XV*. Palma: Ed. UIB, pàg. 48-49; Rosselló Vaquer, R. i Bover Pujol, J. (1997). “Els vidriers [...], pàg. 498.

Francesc de Palma (1349) i la feina que va fer en la de Santa Maria del Pi de Barcelona (1366).²⁶

La rosassa o la “O” major de la Seu es construí devers aquella època, però com s’ha dit es tracta d’un dels períodes pitjors documentats del segle i no se’n coneix cap referència directa. Els escuts del bisbe Galiana (1363-1375), col·locats en els quatre angles del capcer, contribueixen a datar-la.²⁷ La rosassa ha estat qualificada com l’ull major del món gòtic per les seves dimensions inèdites: més d’onze metres de diàmetre que permeten enllaçar de forma lleugera i efectista la capella reial i l’altíssima nau de quaranta-quatre metres. El seu disseny reuneix més de mil dos-cents vitralls en una original traseria que deixa traslluir una estrella de sis puntes i divideix més de cent metres quadrats de llum en vint-i-quatre triangles adornats amb flors.²⁸ Estilísticament i cronològicament pot relacionar-se amb l’anomenat “salomó” de la porta dels Apòstols de la catedral de València, una rosassa de mitjan segle XIV que presenta una estrella similar.²⁹ La dita figura s’ha fet derivar tradicionalment de Jesús com a fill de David. No està documentat l’acabament amb vidres de la rosassa mallorquina, malgrat la citació d’un Francesc Comes avesat a obres de gran format —la de Santa Maria del Pi té 10 m. de diàmetre—.

Per la mateixa època, el 1369 es tapà amb palmes una finestra de la capçalera i el mestre major, Jaume Mates, començà a fer els motlles dels mainells i n’aportà d’altres per a col·locar “en la finestra de Tramontana, front a l’altar major”. Un pic fets es paredaren i tapiaren amb mitjans.³⁰ Presumiblement se parla de la capella reial. La notícia introdueix un costum constant a la Seu i a moltes esglésies gòtiques: el fet de pederar les finestres després d’acabar-les, a l’espera de la finalització de l’obra i dels recursos econòmics necessaris.

Sobre els absis laterals dues rosasses flanquejaren la central, enllaçant de nou les distintes altures entre la capçalera i les naus laterals. La historiografia de la Catedral repeteix, però, que foren il·luminades per primera vegada a finals del segle XIX.³¹ En definitiva l’actual perfil del temple reflecteix un creixement progressiu en altura, com si es superposessin tres catedrals en una,

²⁶ Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 328-330; (2011). “L’activitat de vitrallers [...], 143-145.

²⁷ Matheu Mulet, P. A. (1959). *Mallorca* [...], pàg. 9.

²⁸ Coll Tomás, B. (1977). *Catedral de Mallorca*, Palma, pàg. 39-41.

²⁹ Un fragment conservat de la seva vidriera ha estat explicat en funció de la concepció espacial i lumínica de l’arquitectura gòtica catalana, caracteritzada per certa opacitat i les influències bizantines i del gòtic lineal. DDAA (2001). *La vidrieria española. Del gòtico al siglo XXI*, Madrid: Fundación Santander Central Hispano, pàg. 98.

³⁰ ACM, FA 1703, Llibre de fàbrica 1369, f. 8r, 10r, 28r, 30r, 32v, 33v.

³¹ Està documentat que foren sufragades per la família Mas del pla del Rei, però el color s’hagué de matisar i fou criticat per Piferrer, P. i Quadrado, J. M. (1888). *Islas Baleares*, pàg. 698.

i en cada escaló les rosasses actuessin d'enllaç. Aquesta idea, observada ja per P. Piferrer i J. M. Quadrado, fou recollida per J. Rubió i darrerament ha estat actualitzada amb J. Domenge.³² El paper demostrat pels vitralls i la importància que assoliren durant el segle XIV a Catalunya, València i les Balears s'ha posat de relleu no sols en el si dels importants programes constructius desenvolupats, sinó a més com a art definidor de l'arquitectura, amb gran protagonisme en relació amb els aspectes iconogràfics.³³

Inevitablement el canvi de pla d'una a tres naus afectà les finestres de la capella reial, algunes de les quals quedaren inutilitzades per a la il·luminació per l'annexió de les capelles absidals. Existeix alguna informació relativa a aquestes, dedicades al Corpus Christi i a Sant Pere. Les capelles es començaren a construir entre 1330 i 1340. La del Corpus tingué vidrieres medievals, atenant les restauracions d'època moderna i no se sap res sobre les de Sant Pere després que se'n fessin els bastiments el 1411.³⁴

L'obra avançà en direcció als peus des de les capelles laterals cap a les naus centrals, des de fora cap a dins, creixent en alçada. Els quatre primers trams, anomenats per les fonts "l'obra vella", conformen la catedral medieval que es desenvolupà fins a mitjans del segle XV. L'estructura de les naus i l'original sistema de contraforts exteriors, permeten l'obertura de tres fileres de finestres superposades de gran altura: capella, nau lateral, nau central. En les capelles ocupen tota l'amplària del mur. A aquest respecte, J. Rubió afirmà que estaven pensades per deixar passar la màxima quantitat de llum.³⁵ Aquí els retaules gòtics, de discretes dimensions, es disposaven en cada un dels tres costats amb els seus altars. La traceria de les finestres s'estenia a tots els paraments de la capella, fins i tot als laterals, on no podien obrir-se vidrieres, per tal de crear un efecte unitari i integrador. Més amunt, les finestres s'estrenyen

³² "Así por una feliz disposición de perspectiva, figura esta catedral tres templos: como si el primero rematara en los séptimos pilares; el gran rosetón, que se abre sobre la primera de las tres arcadas del presbiterio, fuese el frontis del segundo y el otro menor de encima la capilla de la trinidad marcasse el principio del tercero". Piferrer; P. i Quadrado, J. M. (1888). *Islas Baleares*, pàg. 701; "Nadie, fuera del constructor de la Catedral Mallorquina habíase atrevido á buscar y hallar la armonía de la forma y de la situación de este juego de *óculi* que terminan todas las perspectivas altas, todas las perspectivas de las bóvedas de todas las naves", Rubió i Bellver, J. (1912). "Conferencia [...]", pàg. 15-16; Domenge i Mesquida, J. (1997). *L'obra de la Seu* [...], pàg. 144.

³³ Nieto Alcaide, V. (2001). "Vidrieras españolas: la luz frágil", a DDAA. *La vidriera española* [...], pàg. 14, 25.

³⁴ ACM: FA 1717, Llibre de fàbrica 1411-1412, f. 126v, 135r.

³⁵ "Es pot demostrar que qui planetjà la Seu, va desitjar que les capelles de les naus laterals estassin il·luminades al "máximum" que les hi permetia la seua situació [...] A fi de 'destapar' les dues finestres laterals dels absis de les capelles, feu donar una rotació al contrafort i el posà en la mateixa direcció de la llum [...]. Es ben patent, donchs, que l'architecte de la Seu volgué deixar passar la llum, ja que per fer-ho foràs la solució constructiva que s'hi oposava. I era tanta la voluntat que tenia de que passàs la llum, que va violentar, de un modo únic en la historia de tota la arquitectura gòtica, la solució constructiva de les capelles". Rubió i Bellver, J. (1923). *Algunes observacions* [...], pàg. 21-22. Transcrit per Domenge i Mesquida, J. (1997). *L'obra de la Seu* [...], pàg. 146.

considerablement respecte a l'amplària del pany, seguint la reducció d'obertures típica de l'arquitectura catalana del segle XIV i com a forma de dosificar la llum. El complex entramat d'arcbotants i contraforts que condueix i suporta les empentes de l'edifici resta invisible a l'interior, mentre el finestral havia de contribuir a crear l'espai figurat gòtic, simbòlic i transcendent, dins la despullada estructura catedralícia. Els vitralls es projectaren en totes les naus i capelles, de forma rítmica i mesurada, en sentit ascendent i longitudinal. Per acabar, l'espai camí havia de culminar en el focus lumínic de la capçalera.

A partir de 1390 però, es va fer constant la feina dels fusters i la compra de bigues i claus per clavar sobre les finestres les estores fetes pels espardenyers.³⁶ Jaume Sastre apuntava com aquestes, les posts i el cànem encerat es combinaren amb els paredats aplicats al costat sud, per tal d'evitar allà l'entrada d'humitat procedent de la mar i la pluja.³⁷ Es deixaren només petits òculs i finestres, tancades amb vidres i reparades provisionalment amb estores d'espert.³⁸ En definitiva, cada capella acabada es protegia dels agents exteriors, tan propers i nocius, a l'espera dels vidres.

El 1391 es culminà la capella de Sant Bernat. Es prepararen les armadures de ferro de les finestres on s'haurien d'assentar les vidrieres i de nou es paredaren els mainells. S'acabà comprant guix "per tapar los forats de les vadrieras [...]".³⁹ Per la mateixa època es tapià amb mitjans "el cap de la sgleya davant la casa de les hòsties", que ha estat identificada amb alguna finestra de la capella reial, però també pot correspondre a la sagristia inferior. El 1405 es va fer el mateix en la capella de "Pere Agulló", o sigui, la primera capella claustral, avui de la Mare de Déu de la Grada.⁴⁰

Per acabar, el 1411 es construí un gran bastiment de fusta, destinat a cobrir els cent metres quadrats de la rosassa major amb estores d'espert.⁴¹ Els treballs ocuparen gran part de l'any i afectaren manobres, fusters, ferrers i esperters. Tal esforç no podia tenir altre propòsit que protegir l'immens forat durant un

³⁶ "Item paguí en Bernat esperdenyer qui cosí l'estures e y agués afegir laces con no bastasen d'ample a tapar tota la finestra de la vedriera ab IIII dinés de fil d'espert... 3 s. 4 d. Item paguí per barquerols ops de clavar les estures... 5 s. Item paguí an March d'es Pont mercader de fusta per X cabirons que avien ops a la vedriera per refermar les estures ab los barquerols costaren a raó de X dines lo cabiró, vuyt sous IIII... 8 s. 4. Item paguí a mastre Jacme Francés qui tapava la finestra de la vedriera per III jornals a raó de V sous, VI dinés los jornal... 16 s. 16 d". ACM: FA 1706, Llibre de fàbrica 1390, f. 16r-16v.

³⁷ Sastre Moll, J. (1993). "Canteros, picapedreros [...]", 81.

³⁸ ACM: FA 1706, Llibre de fàbrica 1390, f. 15v.

³⁹ ACM: FA 1707, Llibre de fàbrica 1391-1392, f. 7bis, 11bis, 4v bis.

⁴⁰ ACM: FA 1713, Llibre de fàbrica 1405, f. 161r. Vegeu també ACM, FA 1716, Llibre de fàbrica 1409.

⁴¹ ACM, FA 1717, Llibre de fàbrica 1411-1412, f. 68r, 88v, 126r, 127r, 129r, 135r, 159v.

llarg període de temps i evidència que no estava previst cobrir-lo de vidres en els anys immediats.

En definitiva, després de coberta la capella de la Trinitat, la resta quedava subjecta a l'avanç de l'obra. Amb tot apareixen alguns noms de vidriers vinculats a la Seu. El 1409 un tal "Colomà", vidrier del forn del pes de la Palla, comprà una pedra a la fàbrica.⁴² Es tracta d'una família d'origen català establerta a Mallorca que s'ha relacionat amb les vidrieres catedralícies, però sense una referència documental concreta que l'enquadri en els treballs de l'època, dominats pels tapiats. De forma similar s'ha dit que dos vidriers més, Joan i Guillem de Mallorca, treballaren en les finestres el 1417.⁴³ P. Piferrer interpretà erròniament que aquell any es feren les vidrieres de la capella de Sant Pere, mentre el llibre de fàbrica testimonia només com les de la capella de la Trinitat es tapaven amb estores.⁴⁴ Es desconeix la causa d'aquest fet; potser tingui a veure amb la construcció del retaule major gòtic, que un pic instal·lat al presbiteri tapà en gran part la capella de la Trinitat, ocultant-la a la vista dels fidels. Deu anys després es repetia el procés en la capella de Santa Anna, avui de la Pietat: "[...] sis caps de truyela dos sous e vuyt per ligar lo bastiment de Madona Santa Ana de las vadrieras... 2 s. 8 d. Item comprí lo dit jorn VI caps de truyela per clavar las storas."⁴⁵

El 1431 es treballava la fusta de la finestra de la capella "dels Galiana" o de Sant Salvador, la segona del costat meridional⁴⁶ i just devora, en la capella de Sant Guillem, es realitzava la traceria. Aquest pic apareix un mestre excepcional de la fàbrica: Guillem Sagrera, que havia començat a treballar a la Seu trenta anys enrere, junt al seu pare, en el portal del mirador i s'havia convertit en mestre major entorn de 1420.⁴⁷ Ara obrava una pica d'aigua i la pedra de la capella junt amb Arnau Piris i Johan de Savoya. Durant la setmana següent ocupà quatre jornals en "obrar lo finastratge de Sant Guillem e la pique de marbre d'aygo beneyta a raó de sis sous iornal, vint e quatre sous... 1 ll. 4 s",⁴⁸ i encara després li pagaven de nou per la pica i "la vadriera de Sant Gui-

⁴² ACM: FA 1716, Llibre de fàbrica 1409, f. 61r.

⁴³ Rosselló Vaquer, R. i Bover Pujol, J. (1997). "Els vidriers [...]", pàg. 497; Giménez Raurell, M. C. (1996). *El vidre bufat* [...], pàg. 23, 25.

⁴⁴ Piferrer, P. i Parcerisa, F. X. (1842). *Recuerdos y bellezas* [...], pàg. 182. Sobre la capella de la Trinitat: "Item doní en Jacme Enget fuster per deu lliures de claus veyts que quomprà per clavar les astores dels vedrials de le volte sobirana [...]" ACM: FA 1722, Llibre de fàbrica 1417-1418, f. 143r, 181v.

⁴⁵ ACM: FA 1723, Llibre de fàbrica 1427, f. 149r.

⁴⁶ ACM: FA 1727, Llibre de fàbrica 1431, f. 66r.

⁴⁷ Piferrer, P. i Quadrado, J. M. (1888). *Islas Baleares*, pàg. 741; Coll Tomás, B. (1977). *Catedral de Mallorca*, pàg. 48; Palou Sampol, J. M. (1985). *Guillem Sagrera*, Palma: Imp. Soler, pàg. 30.

⁴⁸ ACM: FA 1727, Llibre de fàbrica 1431, f. 35r.

llem”. La pica ha desaparegut, però tant aquesta com la traceria expliquen el treball de Sagrera més enllà de les peces escultòriques rellevants, en els treballs arquitectònics quotidians.⁴⁹ A més evidencia el procés de treball independent dels picapedrers respecte dels vidriers en les finestres; en aquest cas el vidre sí que s’encarregà, però deu anys després. El 1441 el vitraller Antoni Sala venia a la Seu quatre vidrieres per a la capella de Sant Guillem per un preu de 8 sous la peça.⁵⁰ Sala era un mestre pertanyent a una nissaga procedent de Barcelona que s’assentà a la parròquia de Sant Miquel, constituint un dels tallers que controlà la producció de Ciutat i imposà el seu model de gestió familiar. S’emmarca en l’establiment de mestres catalans a l’illa conegut entre els segles XIV i XVI.⁵¹ De fet la relació entre Barcelona i Mallorca a partir dels Sala està documentada ja el 1429,⁵² i es concretà en l’hegemonia del seu forn durant la segona meitat del segle i principis del posterior. A més el bufador de vidre Miquel Alguaire obrà el 1444 dues peces més per a la capella que costaren catorze sous. El preu revela obres modestes,⁵³ probablement per als òculs. Encara el 1443 el fill de Guillem Sagrera, Antoni, acabava la pedra de les finestres i el fuster Joan Salort feia nous bastiments. El mateix any aquest darrer adobava el bastiment d’una finestra de la capella de Santa Anna, però no s’esmenten nous vidres.

A més el fuster mudà junt amb Bartomeu Lladó el bastiment de la rosassa situada “front als òrguens”, o sigui, en la rosassa de la capella reial, que després es taparia amb vuit canes de “bordat” convertits en drap encerat.⁵⁴ Es cobria així una obra que hipotèticament podia haver tancat de vidres Matteo di Giovanni, l’autoria del qual arran d’aquesta notícia queda en entredit.

Segons que documentaren P. Piferrer i J. M. Quadrado, el 1473 Antoni Sala va vendre de nou a la Seu tres arroves de vidres “així redons com a pintats” a raó de vuit lliures el quintar, després de fer una rebaixa.⁵⁵ Això suposa

⁴⁹ Palou Sampol, J. M. (1985). *Guillem Sagrera*, pàg. 39. De la mateixa forma és habitual trobar altres mestres d’obres treballant en aquestes labors. Així el 1460 Arnau Piris feia feina en algunes finestres no especificades. Vegeu ACM: FA 1742, Llibre de fàbrica 1450, f. 48r.

⁵⁰ Piferrer, P. i Quadrado, J. M. (1888). *Islas Baleares*, pàg. 764.

⁵¹ Capellà Galmés, M. A (2011). “Societats vidrieres i estament militar durant la primera meitat del segle XVI”, *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d’Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 21, 46; (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 200-201; Rosselló Vaquer, R. i Bover Pujol, J. (1997). “Els vidriers [...], pàg. 494; (1997) “Els vidriers [...]”. Segona part”, pàg. 414.

⁵² Cañellas i Martínez, S. i Domínguez Rodés, M. C. (2008). “Els forns de vidre a Barcelona i la seva rodalía (Segles XIV-XVI)”. *Anuario de estudios medievales* (AEM), 38/ núm. 2, 621.

⁵³ Capellà Galmés, M. A (2011). “L’activitat de vitrallers [...], 147.

⁵⁴ ACM: FA 1728, Llibre de fàbrica 1443, f. 58r, 61r, 63r, 89v.

⁵⁵ Piferrer, P. i Quadrado, J. M. (1888). *Islas Baleares*, pàg. 764; transcrit per Rosselló Vaquer, R. i Bover Pujol, J. (1997), “Els vidriers [...], pàg. 503.

més de trenta quilògrams. S'ha dit que la notícia podria amagar un dels primers vidriers de buf treballant la tècnica decorativa de l'esmalt a Mallorca a finals del XV.⁵⁶ Cal recordar que aquesta fou una de les més importants aportacions dels vidriers barcelonins de l'època, i que probablement l'exportaren amb l'emigració a l'illa. El llibre de fàbrica recull el pagament de set lliures a Sala pels vidres blancs i de color que serviren per a les finestres situades front al cor i la llibreria.⁵⁷ Aquestes darreres estaven compostes per quatre finestres amb setze panells cada una, però no s'especifica res sobre les altres.

Les darreres notícies referents a finestres que es localitzen al segle XV continuen insistint en la necessitat de tapar-les amb estores per evitar el vent, i amb posts en el cas concret de la capella de l'Àngel Custodi, després del Sagrat Cor.⁵⁸ A finals de la centúria a part de les vidrieres de la capçalera, les obertures de les naus i capelles alternaven tàpies i petits òculs amb vidres de colors, amb estores i encerats en previsió de la finalització de les obres.

L'època moderna. El diàleg secular de les rosasses

L'època moderna contempla importants canvis quant a la concepció lumínica de les catedrals i a les tècniques del vitrall, iniciant-se una progressiva crisi dels tallers en tot Europa. La llum simbòlica gòtica fou substituïda per una il·luminació natural no transmutada capaç de transmetre interiors clars i diàfans a partir de vidrieres transparents o grisalles. L'arrelada cultura religiosa espanyola i l'acabament de moltes catedrals provocà, no obstant això, un desenvolupament particular del llenguatge a l'Espanya del segle XVI, que féu perdurar la concepció medieval durant bona part de la centúria.

A Ciutat els vitrallers augmentaren, fet que s'ha posat en relació amb la decadència del monopoli de la família Sala, substituïda per l'auge de les societats creades per a l'explotació d'obraders.⁵⁹ La Seu, necessitada d'una ingent quantitat de vidrieres, hauria d'esperar no obstant això fins al sis-cents per a finalitzar l'obra. Mentre, un interior totalment fosc es percep malgrat el to

⁵⁶ Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 335- 52.

⁵⁷ ACM, Llibre de Fàbrica 1744, f. 43v, 92v. Transcrit per Capellà Galmés, M. A. (2011). "L'activitat de vitrallers [...]", pàg. 147.

⁵⁸ "Item mes compri yo dit Pere Visent sotsobrer en dit any una stora merquedera per sis sous e III per clavar dalt alla obre magor a una finestra a frats que entrava molt de vent dins la Seu... 6 s." ACM: FA 1751, Llibre de fàbrica 1481, f. 67r.; ACM: FA 1750, Llibre de fàbrica 1481, f. 50v.

⁵⁹ Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 519, 542; Bernat, M. i Serra, J. (1992). "El forn de vidre [...]", 109.

idealitzat en l'oli dedicat a la predicació de Sant Vicenç Ferrer, fet per Bartomeu Martínez el 1521 i conservat al Museu Capitular.

La primera meitat del segle va estar protagonitzada per les obres, avançant a marxes forçades, i pel cor, vertadera afirmació dels nous ideals classicistes que penetraren en el temple. La primera notícia sobre vitralls moderns la proporcionaren P. Piferrer i J. M. Quadrado citant com el 1566, es restaurava la rosassa major a causa d'una ventada.⁶⁰ L'obra anà a càrrec d'Esteve Sanglès,⁶¹ un argenter que entre 1566 i 1568 adquirí plom, estany i vidres nous per tal de reparar els desperfectes de "la vidriera major davant del cor", que segurament pot identificar-se amb aquella, amb un cost total que ascendí a seixanta-tres lliures. Fou ajudat pel fuster Jaume Torrents i pel ferrer Gabriel Oliver.⁶² Però, a més, el 1567 cobrà trenta-cinc lliures per adobar sis vidrieres més, setze per ocupar-se d'una de situada en la capella del Corpus Christi,⁶³ i dues per adobar tres petits òculs de la de Santa Magdalena.⁶⁴ A més es compraren tres vidres més de poca rellevància, que es pintaren per a la capella de Santa Cecília, després del Sant Crist.⁶⁵ En definitiva, els llibres de fàbrica recullen la desaparició de la figura del vidrier en la primera campanya de restauració moderna, basada en la compra i substitució de vidres medievals, així com en la instal·lació de nous perfils per part d'un argenter, i en petits òculs pintats a les capelles laterals.

La situació concorda amb la valoració de V. Nieto sobre la dècada de 1570, quan segons ell l'època d'esplendor de la vidrieria havia acabat, havent passat de constituir un art a una solució de tancament.⁶⁶ Els llamps, el vent, la pluja i els animals constituïen alguns dels problemes més recurrents. Així en la catedral de Ciutadella es manava cobrir els finestrals, adornar-los amb vidrieres o tapar-los amb encerats per protegir el temple dels ocells.⁶⁷ Aquell mateix any la Seu de Mallorca començà "l'obra nova," protagonitzada pels quatre darrers trams en la nau central i les dues laterals. És la darrera etapa

⁶⁰ Piferrer, P. i Quadrado, J. M. (1888). *Islas Baleares*, pàg. 766. Recollit per Bernat, M. i Serra, J. (1992). "El forn de vidre [...]", 109-110; Rosselló Vaquer, R. i Bover Pujol, J. (1997), "Els vidriers [...]", pàg. 498; Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 520.

⁶¹ El nom correcte fou identificat per Capellà Galmés, M. A. (2011), "L'activitat de vitrallers [...]", 152.

⁶² ACM: FA 1817, Llibre de fàbrica 1566-1567, f. 67r, 84r.

⁶³ ACM: FA 1818, Llibre de fàbrica 1567-1568, f. 57r.

⁶⁴ "Item el dit dia pagui al dit Sangles quaranta sous per adobar tres redons de la capella de Santa Magdalena... II l. Item dit dia compri setze sous, sinch diners a plom... XIII s, V."

⁶⁵ "Item divendres a 25 de abril compri tres pesas de vidre y de pintar trenta dos sous per la capella de Santa Cecília... I l, XII s." Ídem, f. 58 r.

⁶⁶ Nieto Alcaide, V. (1998). *La vidriera española. Ocho siglos de luz*. Madrid: Nerea, pàg. 229.

⁶⁷ Julià i Seguí, G. (1990). *La Seu de Menorca. Aproximació històrica*. Menorca: Nura, pàg. 77-78.

constructiva, realitzada pràcticament en vint anys, que clouria la fàbrica fins a la façana gràcies a l'embranchida del bisbe Vich i Manrique (1573-1604), i manifestaria greus problemes estructurals. El 1576 el Capítol ordenà no tocar les campanes ventant sinó repicant fins que acabés l'obra, perquè la danyaven. L'abril de 1581 alguns pèrits dictaminaren el risc en què es trobava el temple a causa d'algunes claus de la nau central. Pel setembre el Capítol repetí l'ordre, però el perill continuà durant els anys següents. Enmig de la incertesa el 1587 es verificà la darrera clau de volta, que significava la finalització de les naus.

La nit del vuit de desembre de 1588 la rosassa major, amb més de cent metres quadrats de pedra, es desplomà sobre el terra de la catedral. El desconcert degué ser immens. La primera mesura presa fou consultar els mestres de la fàbrica, encapçalats pel picapedrer Antoni Fornari i el fuster Jaume Torrens, un remei provisional. Finalment fou l'imaginaire Gaspar Gener qui proposà una solució.⁶⁸ “Féu cobrir el gran forat amb vuitanta-vuit canes de tela de lli, cosides per mariners i dones de la parròquia de Santa Creu i tensades amb anells de ferro. L'adob s'acabà de col·locar el vespre abans de matines”.⁶⁹ La idea no era nova, considerant la tradició de tapar finestres amb estores, i de fet la rosassa ja havia estat protegida així en el passat. Malgrat que l'arxiu no especifica la causa de la tragèdia, aquesta reflecteix la vulnerabilitat de tota la fàbrica catedralícia que havien anunciat repetides vegades els pèrits. Segurament a més del vent, la traceria patí els moviments estructurals enregistrats de forma constant per aquells.

La reforma no començà fins molt després. La ingent despesa que suposava requeria primer iniciar una important recaptació de doblers que començà d'immediat, amb estampes de la impremta Gansoles “per fer la cerca”, abonades el gener de 1589.⁷⁰ Els mesos i anys successius es dedicaren a altres obres urgents com resoldre els greus problemes estructurals de la nau major i construir la façana. Mentre, la rosassa major seguí coberta per teles, que foren successivament reparades.

El 1594, després de sis anys de caure, les actes capitulars reflecteixen a la fi la consulta feta a un mestre vitraller de fora per tal de refer la rosassa. El 22 de juny el Capítol ordenà començar-la, es féu la traça i el 26 d'agost s'especificava com s'havia de reformar: “Conclusum in super quod fenestra

⁶⁸ “Jo Gaspar Jener ameginayre i pintor gonfés sor aver rebut de mossèn Pera Inglès so es l'obrer delle obra delle fàbrica delle Seu nou liuras, dich VIII l. e son per la feyna i envensió e feta alle clarevoia delle Ceu e feta elles me deria per cor del capítol, tot a XXIII de desembra MDLXXXVIII”, ACM: FA 1839, Llibre de fàbrica 1588-1589, f. 117r.

⁶⁹ Ídem, f. 55v, 79r.

⁷⁰ Ibídem, f. 55v.

rotunda fuit la O maior presentis ecclesie reficiat et fiat presenti antea erat et sub eadem forma in omnibus et per omnia”.⁷¹ A continuació i mentre duraven els treballs, es tapà el forat amb la vella solució de les estores d’espart. La decisió del Capítol de refer la rosassa “en tot i per tot” com era abans revela el sentit de continuïtat i coherència que presideix la fàbrica catedralícia. No debades constituí un dels dissenys més originals de l’arquitectura gòtica des de la seva construcció. La seva caiguda suposava engegar una reforma integral que hauria pogut seguir els pressuposts estètics de la modernitat, introduïts a la Seu ja en el cor i el portal major. No obstant això, la decisió del Capítol és significativa; pretén retornar la peça al seu moment de gestació, a l’obra vella, mentre poc després la claraboia corresponent de la façana avançaria en un llenguatge distint, de caire modern.

La reforma de la rosassa major és a dia d’avui l’única obra de vidrieria de la Seu en què es documenta pràcticament tot el procés de fabricació, per la complexitat de la feina que comportà i la participació de nombrosos mestres lligats a la fàbrica. Després de feta la traça, aquesta es traslladà sobre unes plantilles de fusta, a mida real, que serviren per marcar la pedra. Al mateix temps es començà a extreure el material i es carregà des de les pedreres de Binissalem.⁷² Els estris per a la talla i la preparació d’un lloc per tal de fer la composició de l’immens trencaclosques estan documentats a partir de 1596.⁷³ A partir del mes d’agost es “paredà” la rosassa, és a dir, es col·locaren les peces al seu lloc i en el procés es documenta de nou mestre Gener. La laboriosa feina acabà el 17 de gener de 1598 i es convidà els mestres per tal de celebrar-ho.⁷⁴ Després es féu venir de Barcelona mestre Joan Jordà, qui representarà, de fet, el darrer episodi important de la vidrieria catedralícia.⁷⁵ La seva procedència catalana, que l’arxiu desvetlla, és habitual en un moment en què la majoria de mestres

⁷¹ ACM: 01-10-ACA-026, Actes capitulars 1592-1603, f. 98v. “Que la claraboya mayor de la catedral se vuelva a hacer y se haga exactamente como estaba antes en todo y por todo. 26 de agosto del 1594, fol 98 b”. ACM: 01-10-BAR-030, Repertorium, f. 52r.

⁷² “Dit die (26 juny 1594) per 2 fulls de paper forma major per tresar la O un sou... 1 s. A 3 de octubre comprí sinch taulells de vet per plantes per fer la O de mestre (...) Serre fuster a raó tretze sous per taulell valen tres lliures y sinch sous... 3 ll. 5 s. Als carreters de Binissalem per tres carretades de pedra per la O a vint sous, tres lliures dich... 3 l. A 7 de mars (1595) he pagat a mestre Antoni Martí botiguer per lo lloguer de dos matxos per anar a la pedrera Antoni Fornari i jo per trencar pedra per la O stiguerm tres dies, dich a raó 4 s. valen vint y quatre sous... 1 ll. 4 s.” ACM: FA 1842, Llibre de fàbrica 1594-1595, f. 64v.

⁷³ “A 22 de febrer ha pagat a mestre Pere Tugores quarante viut sous per tres scodes de punta llargue he fetes fer per buidar las pedres de la O y dos ferros llarchs y altres scarpes que a adobades [...]. Més per lo velor de vint dotzenes de mitjans per enpaïmentar devant lo pou per compondre la O a raó 6 s. 4 d. per dotzena paguí a dit Antoni Sales 6 ll. 6 s. i 8 d.” ACM: FA 1845, Llibre de fàbrica 1596-1597, f. 86, 94r.

⁷⁴ ACM: FA 1846, Llibre de fàbrica 1597-1598, f. 57v-58r.

⁷⁵ “Dit die paguí an el petró Gelabert per los nòlits del vedrier feren venir de Barcelona per lo venir y tornar per tot vuitante reials castellans que són onze lliures, sis sous y vuit dinés dich... 11 ll. 6 s. 8 d.” ACM: FA 1847, Llibre de fàbrica 1598-1599, f. 47r.

del vidre emigrats a Mallorca procedien encara de Catalunya i València.⁷⁶ De fet els seus orígens dificulten sovint la identificació d'una producció local o forana, després que estableixen a l'illa els seus petits forns per tal d'abastir una determinada obra religiosa i acaben integrant-s'hi. Aquests mestres catalans representaren al segle XVI l'avantguarda de la professió, competint algunes de les seves produccions amb les de Murano.⁷⁷

El 16 d'abril de 1598 mestre Jordà contractà els vidres i la manufactura de la rosassa major per l'elevat preu de nou mil reals castellans. El dotze de juliol de 1598 arribava a Palma una capsula plena de vidres de mostra.⁷⁸ En aquesta ocasió es construï una caseta pel vidrier per fer feina a peu d'obra, per la magnitud dels encàrrecs que acabaria executant per a la Seu.⁷⁹ L'arxiu documenta els pagaments abonats pels vidres i la feina, exceptuant les vergues de ferro que posava la fàbrica.⁸⁰ L'obra se sufragà amb el patrocini no sols del bisbe i del Capítol, sinó també de les institucions i personatges més destacats de Mallorca. Estan documentades donacions de la virreina, del Gran i General Consell, de la Universitat i de nombrosos membres de la noblesa mallorquina, a més de les acaptes.⁸¹ Per primera vegada la rosassa major era coberta, acabant-se el 1599, tal com es llegia als vidres.⁸² Avui aquests han desaparegut, després de perdre-se'n alguns fragments servats al Museu Arqueològic Lul·lià.⁸³

Mentre, les rosasses laterals devien seguir obertes, ja que pocs anys abans una de les dues s'havia tapat provisionalment i no hi ha constància que el mestre hi fes feina.⁸⁴ A l'altre costat del temple el definitiu tancament de la nau, amb la construcció de la façana iniciada el 1592, requeria la protecció dels vidres. Quan aquesta s'edificà, els seus elements replantejaren els pressuposts lumínics de la capçalera: una rosassa central de grans mides era flanque-

⁷⁶ Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 391.

⁷⁷ Bernat i Roca, M.; Deyá Bauzá, M. J.; Serra i Barceló, J. (2010). "D'estranya nació. Artesanos extranjeros en el reino de Mallorca (ss. XVI-XVIII)". A M. B. Villar García i P. Pezzi Cristóbal (eds.). *Los extranjeros en la España moderna*, Actas I Coloquio Internacional "Los Extranjeros en la España Moderna", Màlaga 2003, t. I, pàg. 187-201; Bernat, M. i Serra, J. (1992). "El forn de vidre [...]", 110.

⁷⁸ "A 12 de juliol 1598 he pagat an el patró Gelebert per los nòlits de una capsula ab vidres per monstre tremeté el mestre de la vidrieria dos castellans ... 5 s. 8 d." ACM: FA 1847, Llibre de fàbrica 1598-1599, f. 57v.

⁷⁹ "[...] 600 teules per le casete del vedrier, una capa de terre y dos almuts de cendre per lo vedrier" ACM: FA 1848, Llibre de fàbrica 1599-1600, f. 61v.

⁸⁰ "[...] a compliment de nou milia reials castellans que li foren promesos per los vidres y manufacture de la O major de la Seu com lo demes agues rebut ab pertides, dich... 321 ll. 13 s. 4 d." ACM: FA 1848, Llibre de fàbrica 1599-1600, f. 92r.

⁸¹ ACM: FA 1845, Llibre de fàbrica 1596-1597, f. 44v.

⁸² Piferrer, P. i Parcerisa, F. X. (1842). *Recuerdos y bellezas* [...], pàg. 189.

⁸³ Capellà Galmés, M. A. (2011), "L'activitat de vitrallers [...]", 150.

⁸⁴ ACM: FA 1841, Llibre de fàbrica 1592-1593, f. 56r.

jada per dues de més petites. Cada una de les tres coronava ara un portal, com havia culminat un arc apuntat. El mateix esquema compositiu es calcava, repetint ritme i posició. L'originalitat però és relativa, deriva d'un model típic de façana catedralícia gòtica, inaugurada per l'abat Suger a Saint Denis.

La primera pedra de la claraboia es col·locà el 15 d'agost de 1597, festa de l'Assumpció.⁸⁵ Durant el mes d'octubre s'iniciaren els preparatius per a la talla,⁸⁶ però aquesta fou condicionada per l'acabament de la rosassa major, que se seguia reparant.⁸⁷ Culminada la labor d'aquella el picapedrer de la Seu Antoni Jover s'encarregà de fer la traça de la nova claraboia durant l'abril de 1598: "[...] per fer una trase de la O per portar-se'n lo vedrier en Barcelona deset sous, dich... 17 s."⁸⁸ Aquesta fou la que se'n dugué Joan Jordà a Barcelona, per a fer-hi feina. A continuació i ja durant el juliol es documenta la citada tramesa dels vidres en vaixell. No se sap res més sobre aquests.

La nova rosassa, avui totalment reformada, no es percep en les imatges històriques que es conserven de la catedral. Només es coneixen les laterals, tapiades. Aquestes es documenten el 1599, any en què el Capítol concedí posar les armes del benefactor que sufragà dues-centes lliures per tal de fer la del costat de la Inmaculada.⁸⁹ La traceria radial hi està envoltada per unes motllures exteriors desenvolupades, resoltes en clau classicista. Cal destacar els paral·lelismes existents amb les motllures de la rosassa de l'oratori del Consolat de Mar, decorades amb oves i denticles. La rosassa central de la Seu, reformada per Peyronnet, afegeix un element present al Consolat que l'arquitecte vuitcentista possiblement copià de l'original: fulles d'acant disposades en forma radial. Sigui com sigui, la capella consular s'acabà el 1600, poc després que les rosasses catedralícies i enmig de freqüents contactes entre les dues institucions.⁹⁰ Considerant el conjunt, les rosasses atrompetades de la façana catedralícia i les seves motllures mostren un concepte distint respecte de les de la capçalera,

⁸⁵ Matheu Mulet, P. A. (1959). *Mallorca* [...], pàg. 13.

⁸⁶ "Preparat lapidis per la O. Conclusum quod reverendus suboperator presentis ecclesie faciat scindere et preparare lapides necessarias per operanda la O que fabricanda est super portale maius presentis ecclesie ut finita illa maiori que modo claudit possint operari dicti lapides et hoc per maiori parte fuit fermatum" ACM: 01-10-ACA-026, Actes capitulars 1592-1603, f. 210r.

⁸⁷ "Que se saquen las piedras necesarias para hacer la claraboya sobre el portal mayor, para que luego de concluida la mas grande puedan labrarse dichas piedras", ACM: 01-10-BAR-030, Repertorium, f. 53r.

⁸⁸ ACM: FA 1847 Llibre de fàbrica 1598-1599, f. 47r.

⁸⁹ "Quod quedam persona devota que solvit CC in fabrica de la O possit inditio apponere arma. Aceptarunt oblationem factam per personam devotam que se offert solvere CC L per faciendi lo O qua est supra capellam (V)eginis Marie Conceptionis et concesserunt" ACM: 01-10-ACA-026, Actes capitulars 1592-1603, f. 285v.

⁹⁰ Tres anys abans la Seu havia rebut deu lliures dels defenedors de la Mercaderia per una pedra d'altar per a la capella de la Llotja i durant el segle XVII aquests mantenien el llanteroner major. Arxiu del Regne de Mallorca, (ARM) AH-1092 Llibre de la mercaderia 1636-37, f. 15.

gòtiques. Les modernes concorden amb el llenguatge classicista dels capitells de les columnes que separen les tres darreres naus o les faixes que les decoren. Mentre la rosassa major, paradigma del gòtic, es refeia igual que abans.

La vinguda a Mallorca de Joan Jordà s'aprofità per a reparar altres vitralls. El mestre es documenta explícitament per les mateixes dates en la reparació d'una vidriera de la capella del Corpus: "A 16 de dit (desembre) pagui a mestre Joan Jordà per reparar la vedriera del Corpocrist vuit reials castellans, que són cenquante sis sous y vuit dinés, dich... 2 ll. 16 s. 8 d."⁹¹ El mateix any de 1599 s'adobava una "vidriera de la capella de la Trinitat", la part central de la rosassa que la corona i s'hi instal·lava la reixa de protecció exterior.⁹² En definitiva, mestre Jordà realitzà i restaurà diverses obres en una època límit en què la vidrieria estava canviant el seu sentit de ser i anava desapareixent. Cal recordar que des del Concili de Trento anava imposant-se un nou concepte de temple desornamentat, clar i diàfan que es concretaria a finals del segle XVI en vidres més lluminosos i transparents, en noves tècniques i més enllà de tot això en la fi de la idea tradicional d'il·luminació simbòlica.⁹³ Una prova d'aquesta nova percepció poden ser els nombrosos mandats capitulars que aquells anys ordenaren a la Seu tapar les rosasses de colors amb draps i flassades durant la Setmana Santa, probablement per aconseguir una atmosfera més recollida i penitencial.⁹⁴

El projecte lumínic del temple seguia inconclús, combinant els vidres de la façana i la capçalera dos conceptes ben distints. No obstant això quedava en suspens l'espai camí que havia d'avançar des dels peus cap a l'altar, mitjançant les vidrieres dels vuit trams de les naus fins al punt focal de la capella de la Trinitat. Aquest, però, restava en gran part tapat pel retaule major gòtic situat a la capella reial des de principis del segle XV, que en retirar-se els cortinatges habituals devia sumar a la seva transparència els reflexos lumínics del pa d'or. Tampoc no es percebia l'ascensió vertical dels vitralls de les capelles, les naus laterals i la nau central. La major part dels seixanta-vuit finestrals que articu-

⁹¹ ACM: FA 1848, Llibre de fàbrica 1599-1600, f. 62v.

⁹² "A 4 de dezembre para per scarper per scairar la pedre del paviment, pague groga, carbó per adobar la vedriera de Trinitat trenta sous, dich... 1 ll. 10 s. [...] per un sèrcol de ferro he fet per lo redó del mitx de la O de Trinitat y dues bares per lo mitx de dit redó [...] fet vui a 24 de desembre 1599 [...] A 8 de mars paguí quatre reials castellans per fil de llautó per fer una requeta per la O de Trinitat, dich... 11 s. 4 d." ACM: FA 1848, Llibre de fàbrica 1599-1600, f. 63r, 80v.

⁹³ Nieto Alcaide, V. (1993). *La luz, símbolo* [...], 131; (2001) "Vidrieras españolas [...], 15, 37.

⁹⁴ "Per tapar la ho del nau de Sant Sebastià lo dijous sant", ACM: FA 1841, Llibre de fàbrica 1592-93, f. 56r; "[...] flassades per tapar la O el dijous sant", ACM: FA 1845, Llibre de fàbrica 1596-1597, f. 57r; "A 18 de abril he pagat a mestre Jauma Balla flasader vuit sous per lo loguer de quatre flasades de la gran sort per tapar la claravoia de Sant Sebastià lo dijous sant vuit sous... 8 s." ACM: FA 1846, Llibre de fàbrica 1597-1598, f. 57r. "Més he pagat vuit sous per lo loguer de quatre flesades per tapar la O de Trinitat la Setmana Sancta dich... 8 s." ACM: FA 1849, Llibre de fàbrica 1600-1601, f. 61r; "[...] draps han servir per tapar las vedrieras per les 40 hores", ACM: FA 1859, Llibre de fàbrica 1610-1611, f. 42r.

laven les dues forces complementàries de l'immens espai interior, quasi aeri, de la Catedral, restava tapada. La llum acolorida que hauria jugat un paper fonamental en el buit d'un dels espais més amples, nets i arriscats del món gòtic no l'omplí. L'ambició del projecte és constatable no sols per la mida i el nombre de les rosasses, sinó també per l'important conjunt de finestres. La majoria d'aquests elements estaven prevists a finals del segle XIV, quan acabada la capçalera, estava establert el ritme de vidrieres, que repetint-se en cada tram, es conclouria amb la finalització de la façana.

La fàbrica mantingué el llenguatge gòtic fins a la darrera capella, però afegí les novetats modernes en la configuració de la façana i les estengué a les rosasses, retornant no obstant això la major a la seva època, en un anacrònic exercici. Aquest és un més dels aspectes que permet comprendre la Seu com a fàbrica per antonomàsia. Encara que es desenvolupi a través dels segles mitjançant distints llenguatges artístics, supedita cada un d'aquells al lloc que li correspon en funció de la coherència formal entre les parts. Aquest comportament se seguí en la correspondència formal entre el portal interior i el cor renaixentista, i també en les motllures i traceries de les rosasses. Falta saber si també es repetí en les vidrieres d'aquestes, avui desaparegudes.

A principis del segle XVII el temple acabat devia contemplar per primera vegada els espectaculars efectes lumínics provocats per la interacció entre les rosasses majors segons l'orientació i la posició del sol en determinades èpoques de l'any. Mentre, les naus seguien majoritàriament sumides en la foscor. Els cada vegada més grans mobles renaixentistes i barrocs havien desplaçat la decoració original de les capelles. Dels tres petits altars quadres que omplien cada una en època medieval s'havia passat a un gran retaule, que comprometé definitivament l'obertura de moltes finestres, perpetuant les petites claraboies obertes dalt de les tàpies. Aquest procés es pot observar en les proporcions d'alguns dels conservats. Així el de Sant Jeroni (1593-1600) penetrà el terç inferior de les vidrieres, mentre el del Corpus Christi (1626-1655) condemnà per complet les tres finestres frontals de l'absis, inaugurant un costum seguit en molts dels posteriors exemplars barrocs. La concepció simbòlica de la llum acolorida havia desaparegut definitivament. Els daurats dels retaules, les llànties i els ciris l'havien substituïda; l'obertura de noves vidrieres ja no tenia sentit.

En aquest context les capelles registraren només l'adquisició de vidres petits, destinats als òculs superiors: "[...] deu vidres redons havie fets fer en Biniselem per las vedrieres que estan de hort demunt les capelas de Nostra Senyora i del àngel a raó de dos reials castelans cade vidre, valen sinquante

sis sous i vuit dinés, dich... 2 ll. 16 s. 8 d.”⁹⁵ De nou, el 1628 es comanaren peces per adobar vidrieres de la façana sud: “Més ha pagat a una dona vedriera anomenada catellane sinch vidres per adobar les vedrieras de la part de la mar a raó 6 s. valen trenta sous... 1 ll. 10 s.”⁹⁶ Les dades demostren la procedència local d’unes peces adquirides probablement al taller d’Antoni Malonda, vidrier de Binissalem⁹⁷ i a una vidriera catalana que exemplifica el treball femení al front del negoci familiar després d’enviudar. El preu de cada vidre, malgrat els quaranta anys de diferència, és similar. No se sap res sobre la tècnica d’aquestes peces. Tal volta pot relacionar-se el vidre pla esmaltat descobert en una excavació feta enfront de la capella de Sant Bernat, que s’adjudicà a un vitrall desmuntat d’època moderna.⁹⁸

Per altra part el manteniment de la vidrieria gòtica continuà. El 1605 es repararen els vidres de la Trinitat: “Jo Vicen Delpug e rebut de mossèn Cristofol Ginar la suma de vint reals castelans d’adobar vidreras de la capella de la Trinita de la Se(u) feta 15 de noembre dich 2 ll. 16 s. 8 d.”⁹⁹ i el 1629 els de la rosassa de la capçalera: “Més he pegat a mossèn Francesc Bereni prevere per dos vidres vermels posats a le vedriera de la ho menor demunt la Trinitat vuit reials castellans que són vint i dos sous i vuit, dich... 1 ll. 2 s. 8”.¹⁰⁰ Els onze sous que costà cada vidre vermell de la rosassa indiquen una producció de més qualitat que la utilitzada en les capelles, malgrat Vicenç Delpug no estigui documentat entre els mestres del sis-cents. En aquest sentit se sap que l’arribada de venecians que controlaven la fabricació de vidre acolorit afavorí entre finals del segle XVI i principis del XVII canvis substancials en les produccions insulars que permetrien a l’illa no haver d’importar més vidre.¹⁰¹

El 1611 es documenta la primera restauració dels vidres de la rosassa major: “A 8 de noembre he pagat a mestre Salvi vedrier trenta i quatre sous i a mestre Bernat Salom i a mestre Joan Capam trenta sis sous i són per una pessa groga de la vadriera de la O maior se posade perque le avien rompude, dich és tot 3 ll. 10 s.”¹⁰² i de nou el 1621: “A 24 de desembre desapte de Nadal he pegat a

⁹⁵ ACM: FA 1839, Llibre de fàbrica 1588-1589, f. 55r. Potser es compraren a Antoni Malonda, vidrier de Binissalem documentat en l’època. Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 519.

⁹⁶ ACM: FA 1874, Llibre de fàbrica 1628-1629, f. 23v.

⁹⁷ Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 519.

⁹⁸ Capellà Galmés, M. A. (2002). “Assaig de tipologia del vidre d’època medieval a Mallorca (Segles XIV-XV)”. A *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*, 14, 31.

⁹⁹ ACM: FA 1854, Llibre de fàbrica 1605-1606, f. 33r.

¹⁰⁰ ACM: FA 1875, Llibre de fàbrica 1629-1630, f. 23v.

¹⁰¹ Bernat, M. i Serra, J. (1992). “El forn de vidre [...], pàg. 111; Bernat i Roca, M.; Deyá Bauzá, M. J.; Serra i Barceló, J. (2010) “D’estranya nació [...], 193-194.

¹⁰² ACM: FA 1860, Llibre de fàbrica 1611-1612, f. 31r.

mestre Capam ferrer quince lliures, dich 15 ll. i 5 d. les he pegades per adobar la vedriera major sò és mans i vidre exceptuats los pochs que peguin de part i assò fonch per lo dany hi feu lo lamp... 15 ll.”¹⁰³ L’interès d’aquestes dades radica en Miquel Salvi, un vidrier establert a la parròquia de Santa Creu del qual no es coneixia fins ara cap realització concreta. Documentat entre 1591 i 1621 representa una nissaga coneguda; ja el 1577 un vidrier del mateix nom pertanyia a la confraria de Nostra Senyora de la Clastra de la Seu i residia al carrer de Sant Feliu. Segons M. Capellà, el seu origen italià és incert i cas de confirmar-se revelaria una producció de vidre a la manera veneciana establerta a Mallorca que abraçaria tres generacions.¹⁰⁴ Desafortunadament l’arxiu no ho aclareix.

Acabada del tot la façana el 1628 els problemes estructurals continuaren. L’any 1668 es produí un esfondrament parcial d’aquesta. La runa de la catedral, tan problemàtica des del darrer quart del segle XVI, continuava de forma alarmant. El 30 de març de 1672 el Capítol llegí una visura dels mestres de la fàbrica, que aconsellava entre altres mesures: “Fer nova tota la claravoya qui va cayent en el costat de la capella de N^a. Sra. de la Concepció, y molts altres adops qui necesitan de reparo.”¹⁰⁵ El perill d’esfondrament total se sumava als altres mals endèmics. Es dugueren a terme algunes de les mesures dictades pels mestres, però no s’hi cita la rosassa. El 1679 i 1689 es recomanà a més tapiar els portals laterals, de nou sense incloure les rosasses.¹⁰⁶ Les actes capitulars dels anys següents no registren l’obra mentre testimonien la pobresa d’una fàbrica concentrada a reparar els esfondraments de la nau central. Els portals cegats es documenten, però, el 1716, i un oli del segle XVIII conservat a l’església de la Sang de Palma on apareix la Seu mostra també les rosasses tapiades.¹⁰⁷

En aquest context desolador es restaurà la traceria de la rosassa major i el 1692 s’importaren vidres de França per adobar el conjunt de claraboies.¹⁰⁸ Tot indica que la qualitat del vidre acolorit medieval no es podia aconseguir

¹⁰³ ACM, FA 1867, Llibre de fàbrica 1621-1622, f. 33v, 54r.

¹⁰⁴ Capellà Galmés, M. A. (2009). *El vidre a Mallorca* [...], pàg. 384-386, 523.

¹⁰⁵ ACM: 01-10-ACA-031, f. 412v. La mateixa notícia és recollida pel Repertorium: “*Claraboya. Que se repare la claravoya del lado de la capilla de Concepcion que va cayendo. 30 de marzo de 1672, foli 412 b*”. ACM: 01-10-BAR-030, Repertorium, f. 216v.

¹⁰⁶ ACM, 01-10-BAR-030, Repertorium 202v; ACM: 01-10-ACA-033, f. 146v.

¹⁰⁷ Ídem, f. 222r. Vegeu Fig. 32. Domenge i Mesquida, J. (1995) “Tres segles d’obres a la Seu (S. XIV-XVI)”. A A. Pascual Bennàssar (coord.) (1995). *La Seu de Mallorca*. Palma: J. J. de Olafeta, pàg. 34.

¹⁰⁸ “Mes dos jornals de mestres, y dos de manobre per adobar los forats de la ho gran, y altres adops vint y quatre sous so es al mestre a rao de 8 s. y al manobre a reo de 4 s. dich... 1 ll. 4 s.” ACM: FA 1908, Llibre de fàbrica 1689-1690, f. 74r. “Mes per vint y quatre vidres an fets aportar de Franse de diferens collors per adobars les hors de la Seu 6 reysals de 8 y mix dich... 7 ll. 7 s. 4.” ACM: FA 1909, Llibre de fàbrica 1691-1692, f. 65r.

ja a l'illa i s'hagué d'importar. França s'havia mantingut com a dipositària de la tradicional fabricació de vidre pla, reviscolada des de l'entorn de Lluís XIV.

Durant el segle XVIII els problemes estructurals de la fàbrica continuaren. Algunes dades de l'època reflecteixen una catedral de cada pic més fosca. Als tapiats coneguts s'han d'afegir testimonis d'altres com els d'algunes vidrieres de la capella reial el 1778, quan s'adquirien “[...] farramentas per duas finestras ahont està el rellotge, grampons per los vidres.”¹⁰⁹ La notícia cita les obertures que en la pintura d'Antoni Ribas mostren la llum limitada a la part superior de les vidrieres, cegades. Sobre aquesta tàpia es col·locà el rellotge. Les petites finestres i òculs es mantingueren per il·luminar els retaules. Així el 1723 el Capítol ordenava: “Se abran unas claraboyas en la capilla de San Martin para alumbrar un cuadro nuevo de San Vicente Ferrer”¹¹⁰ i el 1779 s'encarregaven vuit vidres “[...] per la finestra de la navada menor... 2 ll.”¹¹¹

Es pot concloure que les vidrieres de les capelles i les naus continuaren en la penombra, excepte aquests petits òculs. Amb tot s'obrí alguna vidriera més¹¹² i pareix que sobre l'orgue es va fer de forma completa, malgrat que aquest fet resulti del tot excepcional: “Per 24 vidrieras ha posat a la finestra de los orgas fet als 27 de maig 1792”.¹¹³

L'obscur segle XIX. Decadència a les portes d'una nova il·luminació

A principis del vuit-cents la catedral de la llum era una catedral de l'ombra. Els dibuixos de Jovellanos primer i els gravats de F. X. Parcerisa, Pere d'Alcàntara Penya, J. B. Peyronnet ho testimonien, com també l'oli de la declaració del dogma de la Immaculada conservat a la Seu (1855) i el ja citat d'Antoni Ribas (ca. 1869). Rosasses tapiades en la façana, naus poc il·luminades des dels òculs practicats a les finestres tapiades, rosasses de les naus laterals i vidrieres de la capella reial cegades i capella de la Trinitat en la foscor. Aquesta darrera, retirada de la vista del públic darrere el retaule major barroc i sense culte, veié la restauració de la rosassa el 1811: “[...] per tres vidres per la estrella de la claraboya patita per los colors y treball de pintar las dos 5 ll.” i la

¹⁰⁹ ACM: FA 1954, Llibre de fàbrica 1779-80, s/f.

¹¹⁰ ACM: 01-10-BAR-030, Repertorium, f. 223v.

¹¹¹ ACM: FA 1954, Llibre de fàbrica 1779-1780, f. 22v.

¹¹² “Més die 3 de mars diet a mestre Pere Antoni Nicolau per gornir un bastiment de vidres de 35 vidres y dos bastiments de 9 vidres quiscun a raó de 2 ll. 6 valen... 6 ll. 11 s. 6.” Idem, f. 24r; “Més dia 26 janer 1791 he pagat un vidre redó per la aula capitular y tres per sobre la capella de Sant Cristo y quatre vidres quadrats sinch lliures, sinch sous... 5 ll. 5 s. ACM: FA 1957, Llibre de fàbrica 1789-1790, f. 17r.

¹¹³ Ídem, 50r.

reforma de les tres vidrieres majors el 1813. Aquestes noves peces les féu i pintà Bartomeu Villalonga “llantarner” per catorze lliures, la qual cosa concorda amb la decadència a què havia arribat la vidrieria com a llenguatge artístic i en l’interior de la Seu en particular a principis del vuit-cents.¹¹⁴ Serien reposades de bell nou el 1889 per les actuals. Aquell any alguns vitralls de la capella, considerats restes dels “primitius” foren cedits pel prevere Antoni Bosch al Museu Arqueològic Lul·lià, on es perderen.¹¹⁵

En conclusió, dels vuitanta-set finestrals que havien d’il·luminar el temple segons el pla arquitectònic primitiu, la major part continuaven tancats al segle XIX. El ritme longitudinal es veia truncat en una penombra alleugerida a la capçalera; l’ascensional restava cegat pel tapiat de les finestres i a les capelles els retaules servaven la negror.

La reforma realitzada per Peyronnet des de 1852 obrí i laborà el 1888 una nova rosassa central, cegant definitivament les laterals davall la nova façana pantalla que tapà l’original per tal d’acabar-ne amb els mals endèmics. No respectà el plantejament lumínic establert. L’equilibri i el ritme ternari de claraboies amb què els mestres picapedrers havien fet dialogar els segles XVI i XIV quedava definitivament mutilat. La reforma resultà absolutament estranya a l’organisme catedralici. P. A. Matheu Mulet, defensant la correlació de rosasses com un dels elements característics de la Seu, recull les critiques que es formularen en l’època: “Es posible –preguntaba a la sazón la crítica indignada– que toda una Academia de S. Fernando tolere tamaña profanación?”¹¹⁶

L’obscuritat dominant era constatada pels viatgers decimonònics: Jaume Villanueva,¹¹⁷ H. A. Pagenstecher¹¹⁸ o l’arxiduc Lluís Salvador, qui destacava junt amb la magnificència de les rosasses la percepció d’un interior fosc caracteritzat per una “mitja llum crepuscular” i al respecte de les tàpies recal·cava que eren d’època medieval.¹¹⁹ Per part seva Gaston Vuiller parlava d’una immensa nau “submergida dins la fosca”.¹²⁰

Recapitulant, l’existència d’un limitat però important conjunt medieval de vidrieres fou l’inici d’un projecte lumínic molt ambiciós que continuaria amb

¹¹⁴ ACM: FA 1960, Llibre de fàbrica 1809-1824, f. 28v, 60r.

¹¹⁵ Capellà Galmés, M. A. (2011), “L’activitat de vitrallers [...]”, 149.

¹¹⁶ Matheu Mulet, P. A. (1959). *Mallorca [...]*, pàg. 14

¹¹⁷ Villanueva, J. (1851). *Viaje literario de las iglesias de España. Viaje a Mallorca*. Madrid, pàg. 21-22.

¹¹⁸ García i Boned, G. (2003). *Mallorca vista per viatgers alemanys*. Palma: Miquel Font, pàg. 22.

¹¹⁹ Habsburg, L. S. (2003). *Mallorca. Las Baleares. Descritas por la palabra y el dibujo (Die Balearen)*, Palma: J. J. de Olañeta (1a ed. 1891), pàg. 339.

¹²⁰ Vuiller, G. (1990). *Les illes oblidades. Viatge a les Balears*. Palma: Moll (1a ed. 1888), pàg. 24.

la construcció de grans rosasses durant l'època moderna i amb el tancament de la major. La finalització de la catedral a principis del segle XVII, quan la vidriera havia deixat de ser un llenguatge imprescindible en l'arquitectura, constituí, però, la causa fonamental que el dit projecte no es culminés. L'aparició de retaules condemnant les finestres inferiors i els constants problemes suscitats per la runa de la fàbrica resultaren definitius per a provocar un aplaçament secular dels finestrals. Malgrat tot, el manteniment de les vidrieres existents revela el nom d'algun mestre desconegut i en confirma d'altres, contribuint a ampliar els coneixements de la història del vidre a Mallorca. Amb poques novetats s'arribà fins a l'absoluta degradació lumínica del segle XIX, agreujada per una reforma que trencà l'integrador diàleg gestat pels mestres al llarg dels segles en el si de la fàbrica. Calien noves idees, nous personatges capaços de replantejar la situació. Aquest procés, però, constitueix un nou capítol de la història catedralícia iniciat a finals del vuit-cents amb el redescobriments dels vitralls, que es desenvoluparia durant el segle XX.

BIBLIOGRAFIA

- Aguiló, E. de K. (1905) "Vidrier Francesc Comes", *BSAL*, 11, 32.
- Bernat i Roca, M. i Serra i Barceló, J. (1992). "El forn de vidre del carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca", *BSAL* 48, 91-114.
- Bernat i Roca, M; Deyá Bauzá, M. J; Serra i Barceló, J. (2010). "D'estranya nació. Artesanos extranjeros en el reino de Mallorca (ss. XVI-XVIII)". A Villar García M. B i Pezzi Cristóbal, P. (eds.). *Los extranjeros en la España moderna*, (t. I pàg. 187-201). Màlaga: Actas del I Coloquio Internacional "Los Extranjeros en la España Moderna".
- Campaner y Fuertes, A. (1881). *Cronicón Mayoricense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*. Palma: Imp. Colomar.
- Cañellas i Martínez, S. (2008). "Les primeres grans sèries gòtiques. Els vitralls". A *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'objecte*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, pàg. 230-238.
- Cañellas i Martínez, S. i Domínguez Rodés, M. C. (2008). "Els forns de vidre a Barcelona i la seva rodalia (Segles XIV-XVI)". *Anuario de estudios medievales* (AEM), 38/ n. 2, 611-637.
- Capellà Galmés, M. A (2002). "Assaig de tipologia del vidre d'època medieval a Mallorca (Segles XIV-XV)". A *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*, 14, 31.
- (2009). *El vidre a Mallorca entre els segles XIV i XVIII*, Tesi doctoral Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts (UIB).
- (2011). "Societats vidrieres i estament militar durant la primera meitat del segle XVI", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 21, 45-61.

- (2011). “L’activitat de vitrallers i vidriers de buf a l’arquitectura gòtica. Relacions i influències a la Ciutat de Mallorca”. *BSAL* 67, 137-157.
- DDAA (2001). *La vidriería española. Del gótico al siglo XXI*. Madrid: Fundación Santander Central Hispano.
- Domenge i Mesquida, J. (1995) “Tres segles d’obres a la Seu (S. XIV-XVI)”. A A. Pascual Bennàssar (coord.) (1995). *La Seu de Mallorca* (pàg. 23-36). Palma: J. J. de Olañeta.
- (1997). *L’obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*. Palma: Institut d’Estudis Balearics.
- Duby, G. (1993). *La época de las catedrales. Arte y sociedad, 980-1420*. Madrid: Cátedra. (1a ed. 1976).
- Durliat, M. (1989). *L’art en el regne de Mallorca*. Mallorca: Moll (1a ed. 1964).
- Gambús Saiz, M. (2012). “Els reis de Mallorca en la reforma litúrgica de la Catedral de Mallorca. 1904-1905”. A M. Gambús Saiz i P. Fullana Puigserver (coords.), *Jaume II i la Catedral de Mallorca* (pàg. 185-214). Palma: Capítol Catedral de Mallorca.
- García i Boned, G. (2003). *Mallorca vista per viatgers alemanys*. Palma: Miquel Font.
- Giménez Raurell, M. C. (1996). *El vidre bufat a Mallorca*. Palma: Institut Balear de Disseny.
- Habsburg, L. S. (2003). *Mallorca. Las Baleares. Descritas por la palabra y el dibujo (Die Balearen)*. Palma: J. J. de Olañeta. (1a ed. 1891).
- Julia i Seguí, G. (1990). *La Seu de Menorca. Aproximació històrica*. Menorca: Nura.
- Llompарт, G. (1973). “Pere Mates, un constructor y escultor trecentista en la ‘Ciutat de Mallorques’”. *BSAL*, 34, 91-118.
- (1980). *La pintura medieval mallorquina*, 4 toms. Palma: Luis Ripoll.
- (1998). “Mallorca, cap de creus”. A DDAA, *Mallorca Gòtica*. Palma: MNAC-Govern Balear, pàg.13-20.
- Mark, R. (1990). *Light, Wind, and Structure: The mystery of the Master Builders*. Cambridge-Massachussets: The MIT Press.
- Matheu Mulet, P. A. (1959). *Mallorca, catedral de la luz*. Palma: Atlante.
- Medina del Río, J. M. (2013). *La luz natural como generadora del espacio arquitectónico de la catedral gótica*, tesis doctoral, Dep. de Construcción y Tecnología Arquitectónica, Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Madrid (UPM).
- Nieto Alcaide, V. (1993). *La luz, símbolo y sistema visual*. Madrid: Cátedra.
- (1998). *La vidriera española. Ocho siglos de luz*. Madrid: Nerea.
- (2001). “Vidrieras españolas: la luz frágil”. A DDAA, *La vidriera española. Del Gótico al siglo XXI* (pàg. 13-56). Madrid: Fundación Santander Central Hispano.
- (2013). “La vidriera medieval. Inercia y renovación figurativa”. A <http://tinyurl.com/l56e9qz> [consulta 10 nov. 2013].
- Palou Sampol, J. M. (1985). *Guillem Sagrera*. Palma: Palma: Imp. Soler.
- Pascual Bennàssar, A. (coord.) (1995). *La Seu de Mallorca*, Palma: J. J. De Olañeta.
- Piferrer, P. i Parcerisa, F. X. (1842). *Recuerdos y bellezas de España. Mallorca*. J. Verdaguer.
- Piferrer, P. i Quadrado, J. M. (1888). *España, sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia. Islas Baleares*. Barcelona.

- Rico y Sinobas, M. (1873). *Historia del trabajo del vidrio y sus artifices en España*. Madrid: M. Rivadeneyra.
- Rosselló Vaquer, R. i Bover Pujol, J. (1997). "Els vidriers de Mallorca. Segles XIV-XVI". A G. Rosselló Bordoy (coord.), *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània* (pàg. 493-510). Palma: Ideb.
- (1997). "Els vidriers a Mallorca. Segles XIV-XVI. Segona part". *BSAL* 53, 409-416.
- Rubió i Bellver, J. (1912). *Conferencia acerca de los conceptos orgánicos, mecánicos y constructivos de la catedral de Mallorca*. Barcelona: J. Batra Laborde.
- (1923). *Algunes observacions sobre la Seu de Mallorca*. Palma: Imp. Catòlica Vda. de S. Pizà.
- Sabater Rebassa, T. (2002). *La pintura mallorquina del segle XV*. Palma: Ed. UIB.
- Sagrístà, E. (1929). *La Catedral. Contribución al estudio de su iluminación*.
- (1993). "Canteros, picapedreros y escultores en la Seo de Mallorca y el Proceso Constructivo (Siglo XIV)". *BSAL* 49, 75-100.
- Sastre Moll, J. (1994). *El primer llibre de fàbrica i sagristia de la Seu de Mallorca 1327 a 1345*. Palma: Capítol de la Seu.
- (2007). *La Seu de Mallorca. La prelatura del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*. Palma: Consell de Mallorca.
- Simson, O. v. (1980). *La catedral gòtica. Los orígenes de la arquitectura gòtica y el concepto medieval del orden*. Madrid: Alianza.
- Tous, Ll. i Coll, B. (1993). *Vitrales de la Catedral de Mallorca*. Palma: Rotary Club.
- Villanueva, J. (1851). *Viaje literario a las iglesias de España. Viage a Mallorca*. Madrid.
- Vuiller, G. (1990). *Les illes oblidades. Viatge a les Balears*. Palma: Moll (1a ed. 1888).